

I. TIPOVI JEDNOJEZIČNIH RJEČNIKA

UDK 808.62-3
Izvorni znanstveni članak
Primljeno XII/1993.

Dalibor BROZOVIĆ
Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

DVA SPECIFIČNA PROBLEMA PRI IZRADBI HRVATSKIH JEDNOJEZIČNIH RJEČNIKA

Izradba jednojezičnih rječnika standardnoga hrvatskog jezika bez sumnje je temeljnom zadaćom naše leksikografije. Takvi bi rječnici, različiti po opsegu, fizionomiji, razini i namjeni morali imati i normativnu ulogu. Normativni je aspekt rječnika hrvatskoga jezika opterećen i mnogim izvanjezičnim, pa čak i izravno političkim okolnostima. Pojava niza diferencijalnih rječnika hrvatskoga i srpskoga jezika vrlo različite kvalitete i svakodnevna prisutnost te problematike u javnim medijima ukazuje na zamršenost i slojevitost toga problema i njegovu važnost za hrvatsku jezičnu normu. Drugo se pitanje odnosi na utjecaje regionalnih govora i dijalekata na jezični standard. Iako to pitanje ne pobuđuje gotovo nikakav interes javnosti, treba mu posvetiti dužnu znanstvenu pozornost.

Stanje u našoj leksikografiji nikako ne može zadovoljiti ni hrvatsku filologiju u najširem smislu riječi ni potrebe hrvatskoga društva. Što se tiče dvojezičnih rječnika, običnih i specijalnih (prije svega terminoloških), situacija je još podnošljiva, osobito kod inojezično-hrvatskih rječnika, iako još nemamo nikakva, ili bar nikakva ozbiljnijega rječnika za cio niz važnih jezika, i to ne samo egzotičnih, kako se obično misli. Slabije stojimo s hrvatsko-inojezičnim rječnicima, i to u svakom pogledu — i kada je riječ o broju i izboru jezika kojima se tumači hrvatski, i po broju obrađenih riječi, i po kvaliteti same izradbe¹ (primjerice, malo je akcentuiranih izdanja, tako da mnogi slavisti ne mogu na vlastitom jeziku dobiti relevantnih podataka o hrvatskoj prozodiji, a i kada se donose naglasci, ne možemo njima biti zadovoljni²). No stanje u hrvatsko-inojezičnim rječnicima izravno je ovisno o stanju

¹ Na prvi se pogled čini posve razumnom misao kako je najlakši i ujedno najbolji način da se dobije dobar B-A rječnik jednostavno abecedirati riječi s desne strane u kakvu dobru dvojezičnom A-B rječniku. No praksa je pokazala da to baš i nije tako dobra misao, bar ako je jezikom B hrvatski, a možda ni uopće nije.

² O tome kakva bi morala biti standardna hrvatska prozodija pisao sam prilično opsežno u raspravi »Daničićevo mjesto među istraživačima (i sudionicima) povijesti srpskoga i hrvatskoga jezika (s osobitim obzirom na akcent)«, *Zbornik o Đuri Daničiću*, Zagreb-Beograd, JAZU-SANU, 1981, str. 63-81 · 2 karte.

u jednojezičnima. To je samo razlog više zašto je izradba različitih hrvatskih jednojezičnih rječnika bez sumnje temeljnom zadaćom naše leksikografije.

Nedostaju nam i mnogi specijalni jednojezični rječnici, kojih ili uopće nemamo, ili nas neki postojeći s ovoga ili onoga razloga ne zadovoljavaju. S drugima smo pak u neobičnoj situaciji: imamo djela kakvima se zapravo ne mogu pohvaliti ni mnogo veći i bogatiji narodi, a nemamo u toj kategoriji kakav uobičajen, prosječan rječnik bez kakva jedna nacionalna filologija teško može funkcionirati. Tako bi primjerice naš veliki Akademijin rječnik, uza sve svoje dobro poznate mnogobrojne najrazličitije nedostatke, odlično služio uz koji pravi hrvatski povijesni rječnik prosječnoga europskog tipa. Ili pak, i o Skokovu i o Gluhakovu etimološkom rječniku može se reći mnoga dobra riječ, bez ikakve sumnje, ali bili bi nam i oni sami mnogo korisniji da uz njih posjedujemo kakav standardni etimološki rječnik kakvi su već izdani za gotovo sve slavenske jezike, za neke i više njih.³

Sve izneseno znači da nas što se tiče specijalnih jednojezičnih rječnika, čekaju još mnoge nedaće, i očito je da ih nipošto ne smijemo zanemariti, ali posve je jasno da najveću pozornost treba ipak posvetiti izradbi jednojezičnih hrvatskih rječnika standardnoga jezika, različitih po opsegu, fizionimiji, razini i namjeni. Pri tome je osobito važna normativna uloga takvih rječnika. Neki lingvisti, doduše, podcjenjuju ili čak posve niječu normativni aspekt u problematici leksičkoga blaga s obzirom na njegovu otvorenost, po kojoj se rječničko blago zaista razlikuje od svih drugih jezičnih struktura, i s obzirom na činjenicu da upravo na rječnik najviše djeluju svi najrazličitiji momenti što se tiču stilova, žanrova i registara. Sve su te tvrdnje istinite same po sebi, no to znači samo da se u leksikografiji problem norme postavlja bitno drugačije nego inače u jeziku. Važno je dakle da problem postoji.

O tome sam načelno pisao na drugome mjestu.⁴ Ovdje pak želim skrenuti pozornost na dva specifična pitanja posebno važna za hrvatsku leksikografiju. Pri tome ne mislim reći da sličnih problema nema i u nekim drugim jezicima (naravno, ne u svima, čak u većini ne), ali drugdje nisu tako zaoštreni kao u nas, ili možda više nisu, ili još nisu. Razumije se, ta je zaoštrenost uvjetovana izvanjezičnim okolnostima, na koje lingvisti ne mogu utjecati, ali ta ih istina ne oslobađa odgovornosti i obveze da se najozbiljnije pozabave reperkusijama tih okolnosti na sam jezik.

S jedne strane imamo odnos hrvatskoga i srpskog književnog jezika i važnost toga odnosa za hrvatsku rječničku normu, s druge strane utjecaj koji na sinonimiku i semantička polja standardnojezičnih leksema vrše regionalni razgovorni jezici, koji su pak sami pod utjecajem dijalekata i još više interdijalekata na područje svoje uporabe.

Što se tiče prvoga pitanja, pojava niza diferencijalnih rječnika veoma različite kvalitete otkrila nam je da je problem mnogo zamršeniji i slojevitiji nego što nam se

³ Dva su glavna prigovora svakomu u osnovi dobru rječniku – što nekih riječi u njima nema i što se neke druge u njima nalaze. I za Skokov i za Gluhakov rječnik oba ta prigovora vrijede više nego što je to prosječno (naravno, Gluhak ima vremena da svoje propuste ispravi).

⁴ »O sadržaju pojma norma u leksikografiji«, *Jezik*, XXVIII/5, 1980-1981, br. 5, str. 138-145.

to činilo te da zahtjeva hitnu ali temeljitu teorijsku obradbu. To ne znači, naravno, da treba odgadati konkretno, praktičko djelovanje dok se ne riješe sva teorijska pitanja, ali ako takvo djelovanje ne bude pratila teorija, naći ćemo se u krajnje teškoj situaciji i postojeća jezična anarhija samo će se povećati i produbiti.

Pojava diferencijalnih rječnika koje uvjetno možemo zvati srpsko-hrvatskima kao i učestalost raznih priloga u dnevnome i tjednom tisku u kojima se govori i o tihom i nasilnom nametanju srpskoga jezika u tijeku sedam desetljeća, uzrokovale su u hrvatskome javnom životu ali i u svakodnevnici običnih građana priličnu zbuñenost. Ljudi su posve načistu da se u slobodnoj hrvatskoj državi ne mogu mirno prihvatiti rezultati nasilja i nametanja, da se ništa dobro ne može graditi na priznanju zla kao svršenoga čina. Tako je u načelu, ali u praksi nastaju razne poteškoće. Groteskno je primjerice da se i danas u cijeloj Hrvatskoj u svim mogućim uredima i ustanovama »izdaju uvjerenja«, jer nekada su se Hrvati borili za svoja uvjerenja, a danas ih »izdaju«. U Srba je drugačije. Za pojam 'uvjerenje' imaju riječ *ubedenje*, pa je riječ *uverenje* slobodna za pojam koji mi po tradiciji izričemo riječju *potvrda*. No riječ *uvjerenje* nametnula se u značenju 'potvrda', i kada se postavi zahtjev da se u hrvatskim upravnim službama riječ *uvjerenje* zamijeni riječju *potvrda*, onda se u jednih javlja nećkanje, uz izgovor da su navikli na traženje i dobivanje raznih uvjerenja, drugi se pravdaju da bi odbacivanje starih i tiskanje novih formulara zahtjevalo suviše troškove u sadanjoj teškoj gospodarskoj situaciji, treći prosvjeduju tvrdeći da je takav zahtjev nasilje nad uobičajenim jezikom, a četvrti kažu da je potvrda privatno-pravni, a uvjerenje administrativni akt, ili nešto slično,⁵ i da je uvjerenje službeni termin u raznim zakonima i propisima.

Razumije se, ništa od svega toga ne stoji. Prvima treba reći da jezik svagdje u svijetu valja savladavati učenjem, a to upravo i znači uklanjanje nekih navika i stvaranje drugih umjesto njih. Jer i onaj tko je navikao govoriti »oš li krua« i »ja bi ošo« mora svladati te navike te u određenim prilikama govoriti, a redovito pisati »hoćeš li kruha« i »ja bih otišao«. Radi se o doduše različitim razinama navika, ali u oba je slučaja riječ o navikama koje nisu u skladu s hrvatskom jezičnom normom, i samo je ta činjenica u ovome slučaju bitna.

Drugi je prigovor neozbiljan — u našoj se administraciji mijenjaju formulari i drugi papiri i zbog razlogā mnogo manje važnih nego što je to jezična ispravnost. No valja cijeniti i poštovati važnost te ispravnosti.

Onima koji govore o tobožnjem nasilju, treba reći da se o nasilju radilo onda kada se *uvjerenje* u značenju 'potvrda' uvodilo u Hrvatsku, jer se tada nije po-pravljao domaći jezik nego se nametao tuđi. Drugim riječima, uklanjajući riječ *uvjerenje* u značenju 'potvrda' mi obnavljamo kontinuitet hrvatske jezične tradicije, učvršćujemo normu i odbacujemo jedan nezgodan homonim, ali ujedno i uklanjamo posljedice nasilja, nasilja kojemu su bili izvrgnuti djedovi i očevi onih

⁵ Koliko sam god puta pitao naše pravne i upravne stručnjake, nikada nisam dobio jasna i jednoznačna odgovora o čem se zapravo radi!

koji danas govore o tobožnjem nasilju.⁶

I na koncu, ukoliko je zaista istina da u administrativnome jeziku *potvrda* i *uvjerenje* nisu sinonimi, onda treba vidjeti koja se riječ upotrebljavala u Hrvatskoj u značenju nametnutoga *uvjerenja* prije nego što je ono bilo nasilno propisano. Ja toga ne znam, a i ne moram znati.

U ovome je pitanju potrebna bez sumnje i odlučnost i upornost, ali potrebna je i mjera i prije svega znanje i odgovornost. Diferencijalni rječnici izazivali su mnoge zabune i zablude. Brodnjakov je rječnik ozbiljno djelo,⁷ ali zahtijeva priličnu jezičnu naobrazbu i ne samo znalacku nego i opreznu i strpljivu uporabu. Tko se ne obazire na Brodnjakove brojčane simbole, izvrgava se opasnosti da počne još više jezično griješiti nego što je to činio do sada, jer će misliti da su neke riječi kao takve nehrvatske, a ne da uz hrvatska imaju i druga značenja koja nisu u skladu s hrvatskom tradicijom i normom.

Problem je u tome što se hrvatskim jezikom aktivno bave i mnogi koji za to nisu pozvani. Ne mislim pri tom na mnoge skromne ljude koji bez nekih osobitih ambicija jednostavno žele pomoći koliko im njihove sile dopuštaju; s takvima valja surađivati i osposobljavati ih za bolji rad. No ima ljudi koji su u jezičnoj problematici nanjušili konjukturu pa žele brzu afirmaciju ili zaradu ili oboje, a nemaju potrebnih znanja za taj posao. Drugi su prošle režime podnosili posve pasivno, ne ulazeći ni u kakav rizik radi obrane hrvatskoga jezika, a danas žele sebe predstaviti vrhunskim hrvatskim jezičnim rodoljubima, pa bilo to i na štetu samoga hrvatskog jezika. Ima i trećih, koji su iskreno uvjereni u neke neznanstvene teorije o tome kakav bi hrvatski jezik morao biti.⁸ Svi ti momenti silno otežavaju sadanju jezičnu situaciju, a prije svega kompliciraju posao ljudima koji rade na hrvatskim jednojezičnim rječnicima, posao koji je već sam po sebi krajnje težak i složen, pun duboko skrivenih zamki.

Nastale su i neke fame u pogledu pojedinih riječi, ili samo njihova glasovnoga ili pak tvorbenog oblika. Tako se pojavila glasina da je *veoma* nehrvatska riječ i da

⁶ Zanimljivo je da se i u inozemstvu često piše o »nasilju« nad jezikom (kojim?) u Republici Hrvatskoj, i to se piše uglavnom prilično neinteligentno, a ne samo zlobno i lažno, no još je zanimljivije da tobožnje nasilje u dvije-tri godine pobuđuje toliku pozornost, a stvarno nasilje u tijeku punih sedam desetljeća nikomu od današnjih žustrih kritičara nije bilo vrijedno nikakva osvrta.

⁷ Naravno, i Brodnjak je gdjekad znao zadrijemati. Kao numizmatičar primijetio sam primjerice da se *srebrn* ne upućuje na *srebrn*, što je bez sumnje pravi hrvatski oblik (godinama protjerivan kao dijalektan i "pokrajinski"). Taj je par Brodnjak jednostavno izostavio. Objavio sam o tome bilješnicu u časopisu *Numizmatičke vijesti* (»Srebrnjak ili srebrnjak?«, XXXV/1993, br. 1 (46), str. 179-180).

⁸ I što je još gore, odmah žele biti autoritativnim i besprizivnim sudcima o tome što je za hrvatski jezik dobro i što nije. A najgore je pak što ne prepoznaju spomenutih špekulanata i karijerista, nego se s njima i udružuju.

je hrvatski samo *vrlo*, što je besmislena smicalica,⁹ ili da je hrvatski samo *drukčije*, ne i *drugačije*, što nije nimalo točnije od prvoga primjera. Namjerno sam govorio o priložima, jer je njihova uloga u jeziku veoma osjetljiva.¹⁰

Pri izradbi jednojezičnih rječnika morat će se voditi najveća briga o neleksičkim jezičnim momentima. Nije problem u tome kako treba tretirati srbizme kao *vazduh* ili *obezbjeđenje*, ta su pitanja najlakša. Velike poteškoće nameće naglasak natuknica, no to je pitanje koje se mora posebno razmatrati i u teorijskom smislu i što se tiče raspoređivanja na pojedine riječi i njihove oblike.¹¹ Gramatički momenti nisu manje složeni. U hrvatskome rječniku može se tolerirati *šetati*, *šetam* (osobito s terminološkim prijelaznim značenjem) uz *šetati se*, *šećem se*, ali ne i *brinuti* uz *brinuti se*, a pogotovu ne *odmarati* uz *odmarati se*.¹² No sedamdeset godina učinilo je svoje, odrazilo se i u književnosti i u govornoj praksi. Treba imati u vidu da je sada stanje lošije nego što je bilo u bivšoj državi, iako se to na prvi pogled čini apsurdom. Jer danas stupa u život naraštaj kojemu su već i učiteljima bili ljudi koji su ne samo proživjeli cio život pod jugoslavenskim režimima, nego su su i sami učili od ljudi obrazovanih nakon prvog svjetskog rata.

Drugo pitanje o kojem želim govoriti, to jest pitanje regionalnih utjecaja na jezični standard, privlači u javnosti mnogo manju pozornost — čak bi se moglo reći da

⁹ Pri tome je zabavno da je godine 1941. jednom od prvih promjena bilo zamjenjivanje staro-jugoslavenske ocjene »vrlo dobar – 4« novom ocjenom »veoma dobar – 2« (kao što je i »odličan – 5« zamijenjeno s »izvrstan – 1«. Može se Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945. štošta zamjeriti, ali prebaciti joj srbiziranje hrvatskoga jezika bilo bi ipak malo previše!

¹⁰ I zato što zaista jest osjetljiva, gubi nam se jezični osjećaj. Usporedimo li starije dobre hrvatske tekstove s koliko-toliko dobrim današnjima, zapazit ćemo primjerice da je pod utjecajem s istoka posve poremećen osjećaj za neke prijedloge i priloge što izražavaju vremenske i prostorne odnose, tako da se miješaju i prepleću dva sustava:

Značenja:	U jezično dobrima, osobito starijim hrvatskim tekstovima:	U srpskim ekavskim tekstovima:
prijedlog u genitivu za vremenski odnos:	<i>nakon, iza</i>	<i>posle, iza</i>
prilog u značenju 'jednom u budućnosti':	<i>poslije</i>	<i>kasnije</i>
prilog u značenju 'nakon predviđenoga ili obvezatnoga roka':	<i>kasno</i>	<i>dockan</i>
komparativ od toga priloga:	<i>kasnije</i>	<i>docnije</i>

Sve je zastupano u oba stupca, izuzev samo *nakon* na početku prvoga i *dockan, docnije* na koncu drugoga, ali ono što je zajedničko, pomaknuto je bar za jednu stepenicu na gore ili na dolje.

¹¹ I teorijska i konkretna problematika razmatrana je u radu navedenome u bilješci pod 2.

¹² Poredak kojim su navedena ta tri glagola odgovara njihovu vremenu dolaska na zapad, pa se onda i mijenja odnos pojedinih naraštaja: *šetati* ne smeta jezični osjećaj ni najstarijih, *brinuti* je sada već pomalo prihvatilo i srednji naraštaj, a *odmarati* još smeta svima osim najmlađima.

je nekako posve u sjeni. Ne mislim tu na neke doduše banalne, ali vrlo teške probleme, kao primjerice što je standardna riječ za denotat koji jedni Hrvati u razgovornome jeziku nazivaju *tripice*, drugi *fileki*,¹³ treći *škembe*. Mnogo je veći i teži problem što ćemo, analizirajući tekstove pisane inače dobrim, kultiviranim i njegovanim jezikom naći u jednim samo riječ *također* i nikada umjesto nje *isto*, a u drugima će oblik *isto* dolaziti redovito ili i isključivo ne samo u normalnim sklopovima kao *isto tako*, ili *slično ali ne isto*, nego i u prilikama u kojima bi valjalo očekivati riječ *također*. Ta nam problematika nije čak pravo ni prisutna u svijesti, ali i ona je veoma aktualna ne samo s obzirom na naslijeđeno stanje nego i s obzirom na neke novije tendencije.¹⁴

Za oba ovdje iznesena pitanja možemo dobiti dobre poticaje u slovačkoj teorijskoj leksikografiji, jer unatoč mnogobrojnim bitnim razlikama između češko-slovačkoga i srpsko-hrvatskog jezičnog odnosa, ima i vrlo važnih sličnosti, a osim toga, i u Slovačkoj su razgovorni jezici pod utjecajem triju duboko različitih dijalektnih skupina, srednjoslovačke (koja je i osnovicom standarda), zapadnoslovačke i istočnoslovačke. U tome bih smislu želio upozoriti na odgovarajuće odjeljke knjige Katarine Habovštiak *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska*, Nitra 1987. Naći ćemo vrlo korisne analogije, poticajne za istraživanja, no one nam mogu samo obogatiti fond asocijacija iz te problematike, a teorijski posao moramo izvesti sami. U tome nam, bojim se, nitko ne može pomoći, naša je situacija toliko specifična da se u proizvodnim pitanjima možemo osloniti samo na se. Možda je to i najteža zadaća hrvatske leksikografije (i ne samo nje kao jedne od grana hrvatskoga jezikoslovlja).

TWO SPECIFIC PROBLEMS IN COMPILING CROATIAN UNILINGUAL DICTIONARIES

Summary

The basic task of our lexicography is unquestionably the compiling of unilingual dictionaries of the standard Croatian language. Such dictionaries of various sizes, kinds, levels and purposes would also have a normative role. The normative aspect of the Croatian language dictionary is also burdened by many non linguistic, even purely political influences. The appearance of a number of differential dictionaries of the Croatian and Serbian languages of various quality and the every-day presence of this problem in the public media, indicates the complexity of this problem and its significance for the Croatian linguistic norm. Another question deals with the impact of regional dialects and subdialects on the language standard. Although this question arouses almost no public interest, it deserves appropriate scientific attention.

¹³ Najbolje izgleda za općehrvatski standard imaju, čini se, *tripice*, a *fileki* bi, da uopće uđu u najecanje, prethodno morali postati *filecima*.

¹⁴ Još nije obraćena nikakva pozornost pitanju kako utječe prisutnost velikoga broja ljudi iz Bosne i Hercegovine na jezičnu normu u Hrvatskoj. Ima i poželjnih i nepoželjnih utjecaja, tih drugih osobito upravo na rječničkom polju.